

Małgorzata Abassy
Uniwersytet Jagielloński

Dekabryzm w świetle słów-kluczy w dokumentach programowych i poezji członków tajnych stowarzyszeń

Język, którym człowiek się posługuje, spełnia podstawowe funkcje poznawcze, porządkujące i komunikacyjne; pozwala oswoić rzeczywistość poprzez nadawanie nazw przedmiotom i zjawiskom, a jednocześnie włącza człowieka w przestrzeń społeczną i kulturową. Pozostając samotnym wobec pytań egzystencjalnych o sens istnienia oraz wobec śmierci, człowiek nieustannie dąży do tego, by zintegrować swoje poszukiwania, pytania i odpowiedzi ze sferą kultury, w której żyje. Można zatem stwierdzić, że „język to jądro systemu kultury. Właśnie poprzez język człowiek przyswaja wyobrażenia, sądy, wartości – wszystko to, co określa jego obraz świata”¹. Językowy obraz świata jest tworzony na bazie kluczowych pojęć i związanych z nimi idei. Przy czym te drugie mogą mieć wiele wariantów i to one są kluczem do rozumienia obrazu rzeczywistości². W języku świat podlega pewnej konceptualizacji, tzn. jest opisywany za pomocą pojęć.

Wiktor Winogradow zauważył, że w pewnych epokach pojawiają się słowa, które skupiają wokół siebie nowe prądy myślowe, nadają koloryt czasom historycznym, a także wywołują zmianę znaczenia niektórych, istniejących już wcześniej pojęć:

W niektórych grupach semantycznych oddzielne, najbardziej semantycznie ważne słowa występują jako centra semantyczne, wokół których grupują się całe rzędy słów i pojęć. Przyciąganiu do nich nowych serii słów towarzyszy zmiana ich starych znaczeń. Takie centralne słowa, będące czymś w rodzaju słońc odrębnych systemów semantycznych, wyrażają niekiedy podstawowe „zawołania bojowe” tej lub innej epoki³.

¹ Н.Г. Багдасарьн, *Культурология*, Москва 2011, s. 189.

² Пор. Зализняк А.А. (red.), *Ключевые идеи русской языковой картины мира*, Москва 2005, s. 10. Por. także Wierzbicka A., *Semantics, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*, Oxford University Press 1992, s. 3.

³ В. Виноградов, *История слов*, <http://etymolog.ruslang.ru/vinogradov.php?id=progress&vol=3>; hasło: прогресс (dostęp: 21.12.2012, tłumaczenie, jak i pozostałe ze źródeł rosyjskich, M. A.)

Na początku XIX stulecia do kultury rosyjskiej ze wzmożoną intensywnością zaczęły przenikać idee liberalizmu i humanizmu, a niosły one ze sobą całkowicie nową semantykę słów takich jak wolność (свобода/воля), obywatel (обыватель/гражданин), prawo, ojczyzna, państwo. Ich propagatorami byli przedstawiciele warstwy szlacheckiej, nazwani po 14 grudnia 1825 roku dekabrystami. Głoszone przez nich idee legły u podstaw działań, zmierzających ku przetransformowaniu systemu wartości i urzeczywistnieniu idei postępu. Dekabryści uhonorowali przy-swojone idee słowem i czynem.

Dekabryzm to jedyny w historii Rosji nurt ideowy, który wziął swoją nazwę od konkretnego czynu – powstania, jakie miało miejsce 14 grudnia 1825 roku na Placu Senackim w Petersburgu, zorganizowanego przez grupę młodych oficerów, pochodzących z rodów szlacheckich.

Grunt, na którym wyrósł dekabrysta uwarunkowało z jednej strony środowisko szlacheckie, z drugiej natomiast, wpływy kulturowe Europy Zachodniej. Na początku wieku XIX szlachta rosyjska składała się z trzech, różnych pod względem liczebnym i światopoglądowym, grup: tej, która propagowała w Rosji postęp przez oświecenie, rozumiane jako krzewienie ideałów humanizmu i liberalizmu; tej, która wierzyła, że można połączyć idee oświeceniowe z prawem pańszczyźnianym i absolutyzmem oraz tej, która wyrażała przekonanie, iż najlepszym rozwiązaniem dla Rosji byłby powrót do starej Rusi, sprzed czasów Piotra I⁴. Dekabryści wywodzili się z pierwszej, najmniej licznej grupy. Ich światopogląd oraz typ osobowości, nowy na gruncie rosyjskiej kultury, ukształtował się pod wpływem wartości krzewionych w lożach masońskich oraz, dla większości z nich, w doświadczeniu kampanii przeciwko Napoleonowi z 1812 roku. W zwycięskim pochodzie za wojskami napoleońskimi przez kraje Europy Zachodniej rosyjscy oficerowie mieli okazję zaobserwować, jak ogromna jest różnica w poziomie życia mieszkańców Europy a Rosji. Na podstawie wcześniejszej lektury pism myślicieli zachodnich, w których czytali o ideach wolności, prawa, godności człowieka, dobroczynnych skutkach nauki i działania, wysnuli wnioski, że owe idee są przyczyną pomyślności krajów Europy Zachodniej, zaś ich brak skutkuje zacofaniem i opłakanym stanem społeczeństwa w Rosji. Odniesione zwycięstwo nad Napoleonem pozwoliło dekabrystom identyfikować się z armią, która przyniosła wolność narodom Europy, nie zaś z wojskiem, stojącym na straży interesów imperium. Pragnienie postępu oraz domaganie się ustanowienia prawa, które zabezpieczy interesy jednostki było naturalną konsekwencją rozbudzonych przez cara nadziei. Aleksander I, już na początku swojego panowania dał się poznać jako władca liberalny. Był on wnukiem Katarzyny II i obiektem jej szczególnej troski jako przyszły car. Caryca zadbała o wszechstronną edukację następcy tronu, począwszy od znajomości literatury starożytnej, przez historię, retorykę i dyplomację po przemówienia

⁴ Н. Эйделман, *Из потаенной истории России, XVIII-XIX*, Москва 1993, s. 412.

religijne⁵. W manifeście koronacyjnym z dnia 12 marca 1801 roku, Aleksander ogłosił powrót do stylu rządzenia swojej babki, czym zaskarbił sobie poparcie szlachty, która po okresie rządów despotycznego, a przy tym niezrównoważonego emocjonalnie, Pawła I (1796-1801) pragnęła zabezpieczenia swoich interesów i z radością powitała zniesienie zakazu podróżowania za granicę i przywożenia książek⁶. W liście do Mikołaja I z Twierdzy Pietropawłowskiej, Aleksander Bestużew pisał o początkach panowania Aleksandra I następująco: „Szlachta odetchnęła z ulgą, kupcy nie skarżyli się na kredyt, wojska służyły bez wysiłku, uczeni studiowali, co chcieli; wszyscy mówili, co myślą, a po tym wszystkim, co było dobre, spodziewali się jeszcze lepszego”⁷. Ponadto, 27 listopada 1815 roku, car nadał konstytucję powołanemu do życia przez Kongres Wiedeński Królestwu Polskiemu, a w marcu 1818 roku „wysławiał ideę konstytucyjną jako świetlany cel wewnętrznego rozwoju Rosji”⁸. W atmosferze przełomowych wydarzeń historycznych, nadziei i oczekiwań Rosjan na epokowe zmiany, narodziły się tajne związki dekabrystowskie. Nie bez powodu Piotr Kachowski, jeden ze spiskowców, pisał, że korzenie tajnych stowarzyszeń tkwią w „duchu czasów”:

Imperator Aleksander wiele nam obiecał; można by wręcz rzec, że na ogromną skalę poruszył umysły narodów i (skierował je) ku świętym prawom, przynależnym ludzkości. Potem zmienił swoje zasady i zamiary; narody przeraziły się, lecz ziarna zakiełkowały i głęboko wypuściły korzenie. Ostatnia połowa ubiegłego stulecia i wydarzenia naszego wieku tak bardzo obfitują w różne przewroty rządów, że nie mamy potrzeby odwoływać się do odległych wieków. Jesteśmy świadkami wielkich wydarzeń⁹.

W 1816 roku w Petersburgu została założona pierwsza tajna organizacja *Związek Ocalenia* (*Союз спасения*). Jej założycielami byli bracia Aleksander i Nikita Murawjow, Siergiej Trubieckoj, Mateusz i Siergiej Murawjow-Apostoł, Iwan Jakuszkin, Michał Łunin i Paweł Pestel. Ta pierwsza organizacja liczyła dziesięć osób. W statucie, ułożonym przez Pawła Pestela i przyjętym 1817 roku, nazywa-

⁵ R.S. Wortman, *Scenarios of Power. Myth and ceremony in Russian monarchy. From Peter the Great to the death of Nicholas I*, Princeton, New-York 1995, s. 160-162.

⁶ Por. A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej. Od Oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, Kraków 2005, s. 89-90.

⁷ *Письмо Александра Александровича Бестужева к Императору Николаю Павловичу из Петропавловской крепости*, <http://www.agitclub.ru/museum/decabrist/bestuzev.htm> (dostęp: 21.12.2012.)

⁸ K. Zernack, *Polska i Rosja. Dwie drogi w dziejach Europy*, przeł. A. Kopacki, Warszawa 2000, s. 384.

⁹ П. Каховский, *Начало и корень общества должно искать в духе времени (w:) И дум высокое стремление*, И.А. Арзуманова (red.), Москва 1980, s. 79.

li siebie *Stowarzyszeniem Prawdziwych i Wiernych Synów Ojczyzny* (*Общество истинных и верных сынов отечества*). Oryginał tekstu nie zachował się. Jego treść znana jest z zeznań dekabrystów w czasie śledztwa po upadku powstania. Główne cele, jakie stawiali sobie dekabryści, to doskonalic się i działać dla dobra Rosji, sprzyjać oświeceniowi, popierać wszelkie pożyteczne działania rządu i prywatne inicjatywy, przeciwdziałać złu i niesprawiedliwym stosunkom społecznym, okrutnemu traktowaniu żołnierzy, bezmyślnemu drylowi wojskowemu i karze chłosty, przeciwdziałać brakowi szacunku dla ludzkiej godności. Wszystkie wyznaczone cele wyływały z postawy personocentrycznej członków tajnego stowarzyszenia; zasadały się na przekonaniu, że człowiek, jako najwyższa wartość, jest źródłem i celem wszelkim działań. Program zawierał też postulaty, dotyczące likwidacji prawa pańszczyźnianego jako głównej przeszkody na drodze rozwoju Rosji, zniesienie samodzierżawia na rzecz ustroju konstytucyjnego. Plan działań nie był sprecyzowany; zakładano jedynie, że reformy zostaną przeprowadzone w czasie zmiany na tronie: po śmierci Aleksandra I, a przed objęciem tronu przez następnego cara, któremu należy przedstawić żądania i nie składać przysięgi wierności, dopóki nie uchwali konstytucji. Pisał o tym, m.in. Piotr Kachowski już w 1816 roku: „Jeśli car nie da narodowi żadnych swobód, to w żadnym przypadku nie należy przysięgać na wierność jego następcy, nie ograniczywszy wpierv samowładztwa”¹⁰.

Część założeń i celów tajnego stowarzyszenia była podawana do publicznej wiadomości; dekabryści stawiali sobie za cel „wykrzyczeć prawdę” o przyczynach zacofania Rosji i wskazać właściwe działania, by skierować państwo na drogę postępu. Natomiast niektóre cele, jak zniesienie samodzierżawia i uchwalenie konstytucji, były utajnione, znane tylko wąskiemu gronu założycieli i kierownictwa związku. Ta zasada obowiązywała wszystkie późniejsze organizacje dekabrystowskie, co stanowi odpowiedź na pytanie, dlaczego tajne związki były i zarazem nie były tajnymi w epoce Aleksandra I. *Związek Ocalenia* rozpadł się, a na jego bazie utworzono *Związek Dobra Publicznego* (*Союз благоденствия*, 1818). Był on liczniejszy niż poprzedni; działał w Moskwie. Założycielami byli Aleksander i Nikita Murawjow, Siergiej i Michał Murawjow-Apostoł, Pawł Pestel, Fiodor Glinka. Stowarzyszenie miało filie w Petersburgu, Tulczynie, Kiszyniowie, i innych miastach. Statut stowarzyszenia otrzymał nazwę *Zielona Księga* (*Зелёная книга*), od koloru okładki. Cele były podobne do tych, które stawiał sobie *Związek Ocalenia*, z naciskiem na pracę edukacyjną wśród szerokich mas społeczeństwa, szerzenie idei liberalnych oraz humanizmu. Narzędziami realizacji tych zadań stały się organizacje literackie: *Zielona Lampa* (*Зеленая лампа*) oraz *Biesiada Miłośników Rosyjskiego Słowa* (*Вольное общество любителей русской словесности*). Treść *Zielonej*

¹⁰ П. Каховский, op. cit., s. 78. Por. także M. Nieczkina, *Powstanie 14 grudnia 1825 roku*, Warszawa 1953, s. 9.

Księgi była znana Aleksandrowi I i car początkowo nie postrzegał jej treści jako rewolucyjnych. Dopiero w 1821 roku podjął pewne środki ostrożności; utworzył tajną policję przy korpusie gwardii oraz wydał rozporządzenie o zakazie działalności łóż masońskich (1 sierpnia 1822).

Od 1821 roku rozpoczyna się tzw. dojrzały okres dekabryzmu. Tajne stowarzyszenia zostały upolitycznione i przygotowały konkretne, i utajnione, programy przemian politycznych. Pomijamy omawianie koncepcji ustrojowych i analizę struktury organizacyjnej związków – problematyka ta została wnikliwie zbadana przez historyków oraz teoretyków myśli społeczno-politycznej¹¹ – skupimy się natomiast na treści tajnych dokumentów, ze szczególnym uwzględnieniem kluczowych słów: wolność, obywatel, prawo, państwo, społeczeństwo obywatelskie. W latach 1821-1825 istniały dwa stowarzyszenia, różniące się koncepcją osiągnięcia celu, jakim było zniesienie samodzierżawia i uchwalenie konstytucji. Były to *Towarzystwo Północne* (*Северное общество*) w Petersburgu oraz *Towarzystwo Południowe* (*Южное общество*) w Kijowie.

Dokumentem programowym *Towarzystwa Południowego* była *Ruska Prawda* (1823), napisana przez Pawła Pestela. Tekst zawierał definicję społeczeństwa obywatelskiego, wnosząc tym samym zmianę do semantyki słowa państwo (государство).

Spółczeństwa obywatelskie, gdy są urządzone i uporządkowane otrzymują nazwę *Państwa*. Społeczeństwo obywatelskie, jak i wszystkie inne, ma swój *cel* i powinno wybierać *środki* dla jego osiągnięcia. *Cel zawiera się w pomyślności społeczeństwa jako całości oraz każdego z jego członków z osobna*. Co do tego *celu* wszyscy są zgodni. Aby go osiągnąć potrzebne są *środki* lub działania. Działania owe dzielą się na ogólne i jednostkowe. Ogólnym działaniem nazywamy takie, które dotyczy całego społeczeństwa, a zatem jest wykonywane w imieniu całego społeczeństwa. Jednostkowym – to, które dotyczy zajęć każdego członka z osobna. Wybór środków dla osiągnięcia wskazanego celu i odpowiadające mu działanie prowadzi do podziału członków społeczeństwa obywatelskiego na rządzących i rządzonych. Działanie w imieniu całego społeczeństwa jest obowiązkiem pierwszych; działanie z pozycji jednostek należy do drugich. Kiedy społeczeństwo obywatelskie otrzymuje miano państwa, wówczas rządzący otrzymują miano rządu a rządzeni – miano narodu. Wynika z tego, że głównymi elementami składowymi każdego państwa są: rząd i naród. Nie są to grupy równoważne pod względem praw i obowiązków, gdyż naród dąży do zapewnienia sobie pomyślności, zgodnie ze sprecyzowanym wyżej celem, natomiast grupie rządzącej nie wolno zabiegać o własny interes, ponieważ została powołana do troski o wspólne dobro: (...) jednak rząd istnieje dla dobra narodu i nie

¹¹ Por. a. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej*, op. cit., s. 109-121; М.В. Нечкина, *Декабристы*, Москва 1982, http://www.hrono.info/libris/lib_n/nechk00.html (dostęp: 21.12.2012)

ma innego uzasadnienia dla swojego istnienia, jak tylko dobro narodu, podczas gdy naród istnieje dla własnej pomyślności. (...) ¹².

W dokumencie wyraźnie zostało zaznaczone, że państwo odtąd nie jest utożsamiane z interesem i wolą panującego. Nie dzieli się też, jak dotychczas, począwszy od czasów Iwana IV Groźnego, na stan służebny i pospółstwo, czy warstwę rządzącą, z carem na czele, i lud, lecz tworzy organizm, złożony z dwóch współzależnych elementów: rządzących i rządzonych, zjednoczonych wspólnym celem, jakim jest powszechny dobrobyt. Sygnalizowana w ten sposób zmiana ustrojowa, z państwa autokratycznego, z jedynowładcą na czele, na społeczeństwo obywatelskie jest w państwie carów czymś całkowicie nowym. Teksty programowe nie dotyczą kwestii atrybutów cara, lecz można z nich wywnioskować, że zmiana symbolicznej reprezentacji monarchy jest nieunikniona. Precyzując istotę państwa, do stworzenia którego dekabryści dążą, autor *Ruskiej Prawdy* podkreśla, że zarówno członkowie społeczeństwa, jak też przedstawiciele rządu powinny być świadomi nie tylko swoich praw, lecz również obowiązków. Ten istotny punkt dokumentu odwołuje się do świadomości politycznej jednostki; jej wypracowanie i posiadanie jest koniecznym krokiem na drodze do budowania harmonijnego państwa oraz uniknięcia przemocy. Pestel wyraża przekonanie wszystkich dekabrystów, gdy stwierdza, że poczucie obowiązku jest fundamentem praw: „O obowiązkach wspomniano tutaj wcześniej niż o prawach, dlatego że prawo jest wyłącznie skutkiem obowiązku, i nie może istnieć inaczej, jak w oparciu o obowiązek poprzedzający go” ¹³. Dając wyraz swojemu oświeceniowemu rodowodowi, Pestel precyzuje, że tym podstawowym obowiązkiem jest zachowanie życia. Interesujący jest fakt, że autor, pragnąc trafić do tej części społeczeństwa, które nie jest zaznajomione z ideami Oświecenia (prostych żołnierzy, chłopów), odwołuje się do Ewangelii. Wskazując na obowiązek ochrony życia i dążenia do pomyślności, Pestel stwierdza, że wynikają one z woli Boga; rząd i naród działa „dla wypełnienia woli Najwyższego, który nakazał, by ludzie na tej ziemi sławili Jego imię, byli cnotliwi i szczęśliwi” ¹⁴. Pomimo przywołania tekstów religijnych i imienia Bożego, *Ruska Prawda* precyzuje cel ludzkiego życia jako dobrobyt w ramach doczesnego życia; na podstawie wolności i prawa do szczęścia w ustroju państwowym, który pozwala realizować cele zarówno jednostkowe, jak i wspólne. Nie należy jednak z tej obserwacji wysnuwać wniosku, że tekst Pestela jest anty-religijny. Odwołanie do religii pełni funkcję służebną wobec promowania idei nowego państwa. Autor dokonuje podziału obowiązków człowieka na: duchowe, pochodzące od Boga i znane człowiekowi za po-

¹² Tamże. П. Пестель, *Русская правда*, http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/VV_PES_WHTM#0_3 (dostęp: 21.12.2012)

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże.

średnictwem wiary oraz z Pisma Świętego; naturalne, wynikające z praw przyrody i odczuwane przez każdego w taki sam sposób; oraz obowiązek stworzenia społeczeństwa obywatelskiego, jako dopełnienie poprzednich rodzajów obowiązków. Przywoływanie symboliki religijnej, leksyka i styl tekstów, wzorowany na tekstach starocerkiewnosłowiańskich, to zabiegi często wykorzystywane w wypowiedziach dekabrystów, w celu stworzenia wspólnej płaszczyzny komunikacji z prostym żołnierzem czy reprezentantem ludu.

Innym tekstem programowym, odzwierciedlającym idee dekabrystowskie poprzez słowa-klucze, a zarazem będącym przykładem poszukiwania płaszczyzny porozumienia z warstwami niezaznajomionymi z ideami oświeceniowym, jest *Prawosławny Katechizm* (1820) Siergieja Murawjowa-Apostoła¹⁵. Wywołuje on skojarzenia z tradycją religijną Rosji nie tylko poprzez swój tytuł, ale również za pomocą pierwszych słów, które zwykle rozpoczynają modlitwę: „W imię Ojca, i Syna, i Ducha Świętego”. W ten sposób wyłożenie idei dekabrystów przybiera cechy wyznania wiary. Tekst został przedstawiony w przystępny sposób, w formie krótkich pytań i odpowiedzi:

Pytanie: Po co Bóg stworzył człowieka? Odpowiedź: Po to, aby ten w niego wierzył, był wolny i szczęśliwy... Pytanie: Co to znaczy, być wolnym i szczęśliwym? Odpowiedź: Bez wolności nie ma szczęścia... Pytanie: Dlaczego ruski naród i żołnierze są nieszczęśliwi? Odpowiedź: Dlatego, że carowie odebrali im wolność. Pytanie: Czyżby było tak, że carowie postępują wbrew woli Bożej? Odpowiedź: Tak. Czyż Bóg nie powiedział: największy spośród was, niech będzie dla was sługą; a carowie tylko ciemną naród¹⁶.

Przewodnia myśl tekstu koncentruje się wokół obalenia despotyzmu. Car jawi się jako ciemny, ten, który złamał prawo Boże, i dlatego nie zasługuje na posłuch narodu. W tekście znajdujemy również dewaluację symboliki i oburzędów, związanych z przekonaniem o boskim pochodzeniu władzy. W przeciwieństwie do cara, lud określany jest jako miłujący Chrystusa (христолюбивое российское воинство). **Uświadomienie sobie, że jest się w niewoli, to krok pierwszy do wolności; następnym jest uznanie Chrystusa za jedynego Pana.** Murawjow pisze:

¹⁵ Prawdopodobnie tekst *Prawosławnego Katechizmu* został napisany razem z Aleksandrem Bestuzewem-Marlińskim, jednak ten fakt nie został bezspornie stwierdzony, gdyż w czasie śledztwa Murawjow przypisywał wyłącznie sobie autorstwo tekstu, chcąc wybronić Bestuzewa, a Bestuzew czynił to samo, pragnąc wybronić Murawjowa. Por. И. Карацуба, *Православный катехизис С.И. Муравьева-Апостола*, комментарий, *nasledie-college.narod.ru/Doclad2/KaracubaI.doc*, 2007 (dostęp: 21.12.2012)

¹⁶ С.И. Муравьев-Апостол, *Православный катехизис*, <http://krotov.info/history/19/1820/1825/kara.htm> (dostęp: 21.12.2012)

Cóż więc święte nasze prawo nakazuje nam czynić? Odpowiedź: Przyznać się do długiego niewolnictwa i, występując przeciwko tyraństwu i niegodziwości, przyrzec: niech będzie tylko jeden car na niebie i ziemi – Jezus Chrystus¹⁷.

Wystąpienie przeciwko carowi przedstawiane jest jako czyn religijny; potęgują to wrażenie słowa, kojarzone z wiarą: święty zryw, działać w imię Boże. Zanegowaniu podlega też tradycja składania carowi przysięgi wierności. Autor *Katechizmu* ponownie odwołuje się do słów Ewangelii, stwierdzając, że Bóg jest jedynym, który na prawo wymagać od człowieka posłuszeństwa, dlatego, że pragnie dla niego wolności i szczęścia; natomiast carowie gubią naród. Pozbawienie panującego prawa do legitymizacji swojej władzy poprzez powiązanie jej ze źródłem religijnym w konsekwencji prowadzi do destrukcji jego wizerunku jako centralnej figury w życiu Rosjanina; na jej miejsce zostaje wprowadzony pojedynczy człowiek, zależny wyłącznie od Boga i jemu oddający cześć:

Pytanie: Dlaczego wymienia się imiona carów w cerkwiach? Odpowiedź: Z powodu nieczystego nakazu ich samych dla oszukania narodu, a jednoczesnym potwarzaniem carskich imion bezczeszczą oni mszę wbrew przykazaniu Zbawiciela: Modląc się niechaj nie mówi jak poganin¹⁸.

Podniesienie działań rewolucyjnych do rangi czynu religijnego zmienia sposób pojmowania religii. Nie ma on nic wspólnego z tradycją staroruską, przed-Piotrową; nie może również zostać utożsamiony z oficjalną nauką Cerkwi w czasach Aleksandra I. Połączenie słów: wolny i szczęśliwy, czy wezwanie do obalenia cara w imię odbudowania wiary i wolności w Rosji ma dużą siłę oddziaływania, lecz nie wpisuje się w tradycję biblijną. Podobnie jak porównanie do Judasza tego, kto odstąpi od działań rewolucyjnych¹⁹. Irina Karacuba wysunęła tezę, że tekst miał cel nie tylko agitacyjny, lecz także edukacyjny²⁰, co wydaje się założeniem w pełni uzasadnionym w świetle genezy i ogólnych celów organizacji dekabrystowskich. Uświadomienie prostemu żołnierzowi jego obowiązków wobec Boga, z którym nie należało już kojarzyć cara, było równoznaczne z uświadomieniem mu jego powinności wobec ojczyzny – która również przestała być utożsamiana jak dotąd, z carem. *Prawosławny Katechizm* był przykładem tego rodzaju dekabrystowskich dokumentów, które modyfikowały pojmowanie dwóch najważniejszych elementów tradycyjnej kultury: władzę cara oraz religii prawosławnej. Warto przy tym zauważyć, że rozwijanie politycznego i społecznego wymiaru religii kosztem sfery

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ „A kto się powstrzyma (od działań – M.A.) ten niech jako Judasz-zdrajca przeklęty będzie. Amen”. Н. Муравьев, *Православный катехизис*, op. cit.

²⁰ И. Карацуба, *Православный катехизис С.И. Муравьева-Апостола*, op. cit.

metafizycznej ma swoje korzenie w lożach masońskich, do których należała większość dekabrystów²¹.

A zatem, już w czasach dekabryzmu mamy do czynienia z utylitarnym podejściem do religii, wykorzystaniem potencjału religijnego, zawartego w symbolach i semantyce słów-kluczy, do realizacji doczesnego celu. Nie jest to upolitycznienie religii, lecz proces o wiele głębszy, zachodzący bez udziału świadomości, w psychice ogromnych rzesz ruskich chłopów, wzywanych później, już w drugiej połowie XIX wieku, do udziału w rewolucji. Badacze rosyjskiej mentalności nie odnotowali istotnego faktu: dokumenty programowe wprowadzały nowe znaczenie wolności. Nie była to wolność, rozumiana jako brak wszelkich ograniczeń, kojarzona z cechą rosyjskiej mentalności znaną jako niepoohamowanie, lecz wolność w znaczeniu liberalnym. W tekście Nikity Murawjowa zatytułowanym *Interesująca rozmowa* czytamy:

Pytanie: Czym jest wolność? Odpowiedź: Wolnym życiem. Pytanie: Czy wszystko wolno mi czynić? Odpowiedź: Wolno czynić ci wszystko, co nie szkodzi drugiemu człowiekowi²².

Autor rozwija myśl o istocie wolności, wskazując na przyczyny zniewolenia oraz drogę do odzyskania wolności. Surowo osądza zarówno zniewalających, jak i zniewolonych: „Jednym przyszła do głowy nieuczciwa myśl, żeby panować, a drugim nikczemna myśl, aby zrezygnować z przyrodzonych człowiekowi praw, danych mu przez samego Boga”²³. W perspektywie rozważań o wolności Murawjow formułuje definicję samodzierżawia, przekonując, że w czasach staroruskich naród cieszył się wolnością dlatego, że nie było jedynowładztwa: „Władca samodzierżawny albo jedynowładca to ten, który sam dla siebie posiada ziemię, nie uznaje władzy rozumu, ani praw Bożych i ludzkich, sam z siebie, to znaczy bez uzasadnienia, na zasadzie kaprysu, rządzi”²⁴. Jakiegokolwiek prawa stoją w sprzeczności z takim typem władzy, gdyż, według autora *Rozmowy*, prowadzą do jej ograniczenia: „Samodzierżawie lub jedynowładztwo ich (praw – M.A.) nie cierpi; potrzebne mu są nieporządek i nieustanne zmiany”²⁵.

²¹ Po raz pierwszy pojawiła się u masonów, a latach 70. XVIII wieku; szczególnie wyraźnie zaznaczyła się w ramach ogromnego edukacyjnego i filantropijnego projektu kółka M. Nowikowa. Właśnie tam zostało postawione pytanie o politykę chrześcijańską jako działanie społeczne (paralelne lub niezależne od działalności rządu), tam też zostały stworzone odpowiednie struktury organizacyjne.” И. Карацуба, *Православный катехизис С.И. Муравьева-Апостола*, op. cit.

²² Н. Муравьев, *Любопытный разговор*, <http://www.agitclub.ru/museum/decabrist/dec1.htm> (dostęp: 21.12.2012)

²³ Tamże.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

Zasadnicza opozycja między wolnością a samodzierżawiem stanowi oś organizacyjną dokumentu programowego *Stowarzyszenia Północnego, Projektu Konstytucji* Nikity Murawjowa. Według słów samego autora, tekst zaczął powstawać w 1821 roku, ale wkrótce został spalony. Później Murawjow ponownie przystąpił do pracy; drugą wersję przez pewien czas posiadał „każdy z głównych członków stowarzyszenia”, co zostało potwierdzone faktem istnienia dwóch redakcji projektu. Jedna z nich została znaleziona u księcia Siergieja Trubieckiego w czasie przeszukania przy aresztowaniu, i ta właśnie wersja służyła jako dowód w czasie toczącego się śledztwa; natomiast druga była schowana w papierach Iwana Puszczyzna, który w przeddzień aresztowania oddał ją swojemu przyjacielowi – tej wersji Śledczej Komisji nie udało się znaleźć²⁶. Murawjow zdecydowanie występuje przeciwko samodzierżawiu, odwołując się do doświadczenia historycznego narodów oraz racjonalnego myślenia, które pozwala rozumnemu człowiekowi dostrzec zagrożenie, jakim jest jedynowładztwo:

Doświadczenie wszystkich narodów i wszystkich epok pokazało, że samodzierżawie w równym stopniu jest zgubne dla rządzących i dla społeczeństwa; że nie jest zgodne ani z zasadami naszej świętej wiary, ani z elementami zdrowego rozsądku. Nie wolno pozwolić, by fundamentem rządu była samowola jednego człowieka – nie można się zgodzić, aby jedna strona miała wszystkie prawa, a druga wszystkie obowiązki. Ślepe posłuszeństwo może opierać się tylko na strachu i nie jest godne ani rozumnego władcy, ani rozumnych poddanych. Stawiając siebie ponad prawem, carowie zapomnieli, że w takim razie są poza prawami, poza ludzkością! Że nie mogą odwoływać się do prawa, jeśli mowa o innych, a nie uznawać ich istnienia, kiedy sprawa dotyczy ich samych. Jedno z dwóch: albo są one (prawa – M. A.) sprawiedliwe – a wówczas, dlaczego nie chcą i sami podporządkować się im, albo nie są sprawiedliwe – wówczas, dlaczego chcą podporządkować im innych²⁷.

W *Projekcie* Murawjow podkreśla równość wszystkich ludzi wobec prawa oraz wskazuje na konieczność zabezpieczenia podstawowych wolności: osobistej, słowa, zgromadzeń:

(...) podległość pańszczyźniana i niewolnictwo zostają zniesione. (...) Podział na szlachetnie urodzonych i prostych chłopów nie jest uznawany, dlatego że jest to wbrew wierze, w myśl której wszyscy ludzie są braćmi, wszyscy są zrodzeni do szczęścia, zgodnie z wolą Bożą i są po prostu ludźmi, dlatego, że wszyscy są słabi i niedoskonalimi²⁸.

²⁶ Пор. *Проект Конституции Никиты Муравьева*, http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/NIKITA_W.HTM (dostęp: 21.12.202)

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże.

Obok zniesienia pańszczyzny, pojawia się postulat likwidacji *Tabeli Rang*. W perspektywie kultury jest to zmiana fundamentalna, stanowiąca przekreślenie wizji państwa Piotra I, a tym samym likwidację zależności jednostki od państwa; człowiek przestaje być sługą imperium, stając się panem własnego losu. Zniesienie *Tabeli Rang*, gdyby doszło do skutku, stanowiłoby początek głębokich zmian w mentalności rosyjskiej warstwy urzędniczej oraz poważny krok w kierunku kształtowania społeczeństwa obywatelskiego. Propozycja uwolnienia jednostki od dyktatu systemu, czy to pod postacią państwa, czy w formie *Tabeli Rang*, czy gildii stanowiła dopełnienie wizji wolnej jednostki, której prawa zabezpiecza konstytucja: „Podział ludzi na 14 klas zostaje zniesiony. Rangi państwowe, zapożyczone od Niemców i niczym się między sobą nie różniące, zostają zlikwidowane w myśl dawnych postanowień ruskiego narodu”²⁹.

Zmiana nazw warstw społecznych na wspólną nazwę obywateli (граждан) jest w istocie propozycją stworzenia jednej przestrzeni symbolicznej wokół nowej koncepcji państwa i prawa, w kształtowaniu której to człowiek jest decydentem i podmiotem.

Niezgoda na samodzierżawie, wraz z towarzyszącymi mu negatywnymi zjawiskami, jak dążenie do realizacji partykularnych interesów szlachty, rozrost maszyny, biurokratycznej wraz z usztywnieniem hierarchii urzędniczej i niepokonanym pędem do pozyskiwania kolejnych rang, sztywną i bezmyślną dyscypliną wojskową, cierpieniem chłopów pańszczyźnianych i przeczuciem odwetu z ich strony, to wątki tematyczne poezji dekabrystowskiej. Nurt literatury dekabrystowskiej wyodrębnił się w latach 1815-1825, zaś jego głównym wyznacznikiem był temat wolności, zarówno w jej wymiarze jednostkowym, jak i ogólnospołecznym. Za słowa programowe dla tego nurtu możemy uznać zdanie jednego z najwybitniejszych poetów dekabryzmu, Konrada Rylejewa, który deklarował: „Dołożymy wszelkich starań, by realizować w swych utworach ideały wzniosłych uczuć, myśli i praw wiecznych, zawsze bliskich człowiekowi i zawsze niewystarczająco mu znanych”³⁰. Twórczość poetycka dekabrystów była silnie zorientowana na rzeczywistość i przekształcenie zastanych warunków według konkretnych, przemysłowych koncepcji, które miały swoje źródła w oświeceniowej wizji człowieka oraz liberalnych tradycjach Europy Zachodniej. W poezji dekabrystowskiej wolność jest słowem-kluczem, które otwiera drogę do zmiany znaczenia takich słów jak obywatel³¹ i służba. Władza, jaką reprezentowali sędziy systemu została uznana za

²⁹ Tamże.

³⁰ K. Rylejew, *Kilka myśli o poezji. Wyjątek z listu do N.N.* „Syn Otieczestwa” (cyt. za:) *Dekabryści*, Wrocław 1957, BNS II, nr 106, s. 230.

³¹ Pojęcie obywatela nierozzerwalnie wiąże się z nowym pojęciem narodu; książę Piotr Wiaziemski zwołał cara Aleksandra I, by poddanych uczynił obywatelami. Por. B. Galster, *Twórczość Konrada Rylejewa na tle prądów epoki*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962, s. 39; П.А. Вяземский, *Стухомворения*, Ленинград 1958, s. 113.

godną pogardy. Tytuły i rangi postrzegane są jako opozycja wolności. Mówił o tym Mikołaj Łunin, gdy rezygnował z kariery wojskowej:

Dla mnie jest tylko jedna droga do kariery – droga wolności... a na niej nie mają znaczenia tytuły, nawet najwspanialsze (...). Nie, nie, mnie jest potrzebna wolność myśli, wolność słowa, wolność czynu! To jest prawdziwe życie! Nie chcę być zależnym od oficjalnego stanowiska; będę przynosił ludziom pożytek w taki sposób, jak mi dyktują rozum i serce³².

Podobny sprzeciw wobec świata wartości, reprezentowanego przez cara i jego świtę wyraża fragment wiersza Rylejewa:

(...) o względy twoje nie dbam wcale
A przygana z ust twoich służy mojej chwale!
Śmieję się, kiedy ty mi okazujesz wzdargę!
Czyż mogą mnie poniżyć twoje słowa harde,
Kiedy ja sam ze wstrętem przyglądam się tobie
Dumny, że innych uczuć nie znajduję w sobie³³.

Cel poezji dekabrystów stanowi nie tylko uwolnienie jednostki spod władzy cara-jedynowładcy, lecz także wskazanie drogi wyjścia z uwikłań w zasady i normy, ukształtowane i utrwalone na przestrzeni wieków przez system patrymonialny³⁴. A zatem, wystąpienie przeciwko samodzierżawiu było zarazem wystąpieniem przeciwko tej części szlachty, która wykorzystywała służbę państwową w dążeniu do zachowania *status quo* i ochrony partykularnych interesów. Sprzeciwiając się carowi i jego najbliższym współpracownikom, Rylejew, w odzie *Do faworyta* (1820) pisał:

Wyniosły faworycie, podły, niegodziwy
Władco, chytry pochlebco i druha zdradliwy,
Ojczyzny swej tyranie i nieposkromiony
Łotrze, zdradą na wielki urząd wyniesiony³⁵.

Wiersz został podpisany pełnym imieniem i nazwiskiem poety; ukazał się w czasopiśmie „Невский зритель”. Nieograniczona, despotyczna władza cara, postać tytułowego faworyta – generała Aleksego Arakczejewa, były symbolem stosunków

³² Cyt. za A. Оболонский, *Система против личности. Драма российской политической истории*, Москва 1994, s. 98.

³³ K. Rylejew, *Do faworyta*, przeł. S. Pollak (w:) *Dekabryści*, Wrocław 1957, BNS II, nr 106, s. 230.

³⁴ Por. A. Walicki, *Zarys myśli...*, op. cit., s. 29.

³⁵ K. Rylejew, *Do faworyta*, op. cit.

społecznych i politycznych, z którymi Rylejew nie mógł i nie chciał się pogodzić. Jeszcze bardziej bezkompromisowe w swej wymowie są jego wiersze, napisane razem z Bestużewem, *Ach powiedz, mów* i *Szedł sobie kowal*. Pierwszy z nich nawiązuje do historii przewrotów pałacowych i stanowi ostrzeżenie dla cara przed tymi, którzy dzisiaj są sojusznikami i wiernymi dworzanami, a jutro mogą stać się wrogami:

Ты скажи, говори
 Как в России цари
 Правят.
 Ты скажи поскорей,
 Как в России царей
 Давят.
 Как капралы Петра
 Провожали с двора
 Тихо³⁶.

Słowa drugiego wiersza niosą przestrozę przed zwykłym ludem, a ich adresem jest nie tylko car, lecz także bogata szlachta – bojarzy oraz prawosławne duchowieństwo. Postać tytułowego kowala, niosącego trzy noże urasta do rangi symbolu rozgniewanego ludu. Wrażenie nadciągającej zemsty pokrzywdzonych z najniższych warstw zostaje spotęgowane poprzez stylizację tekstu na podania ludowe. Po każdej zwrotce powtarza się słowo „Sława!”:

Szedł kowal
 Z kuźni
 Sława!
 Niósł kowal
 Trzy noże.
 Sława!
 Pierwszy nóż.
 Na bojarów. Na wielmożów
 Drugi nóż
 Na popów
 Na świętoszków
 Sława!
 A zmów pacierz.
 Trzeci nóż na cara
 Sława!³⁷.

³⁶ К.Рылеев, А. Бестужев, *Ты скажи, говори*, http://az.lib.ru/r/ryleew_k_f/text_0040.shtml

³⁷ К.Рылеев, А. Бестужев, *Уж, как шел кузнец*, http://az.lib.ru/r/ryleew_k_f/text_0040.shtml

Kwesta nienawiści uciśnionego ludu pojawia się też w wierszu Rylejewa *Tyś zapragnęła moja miła* oraz w dumie *Rognieda*. W pierwszym z nich odnajdujemy znamienne fragment:

Umiesz przebaczać swoim wrogom,
A ja tkliwości obcy jestem.
Ja za zniewagi płacę srogo.
Oszczerca pozna moją zemstę (...)
Nie umiem krzywdy nie pamiętać,
Jak chrześcijanin lub niewolnik³⁸.

Przed zemstą ludu ostrzegał też poeta słowami *Rogniedy*, wypowiedzianymi po nieudanej próbie zabójstwa księcia Włodzimierza. Księżę siłą zmusił księżniczkę do małżeństwa, a później upokorzył, odsuwając ją od siebie. Cierpiąca kobieta wypowiedziała znamienne słowa, które badacze są skłonni traktować jako prezentację poglądów całego pokolenia dekabrystów³⁹:

Z jaką radością ja bym patrzyła
Na krew broczącą z niego,
Z jakąż to dumą bym zobaczyła
Tyrana już zgładzonego⁴⁰.

Nienawiść i zbrodnia były propozycją walki z krzywdzicielem w sytuacji, gdy ktoś nastawał na godność jednostki. Nie były one jednak pozostawione bez komentarza i moralnego osądu. Dekabrysta postrzegał siebie jako służącemu „prawom wiecznym”, a zatem życie jednostki było dlań dobrem najwyższym. Wszyscy oficerowie składali też przysięgę na wierność carowi, gdy ten wstępował na tron, a więc plany carobójstwa, rozważane w tajnych stowarzyszeniach, w sposób nieunikniony pociągały za sobą zdradę i sprzeniewierzenie się słowom przysięgi. Można stwierdzić wręcz, że dekabrysta stawał w obliczu dylematu rodem z antycznej tragedii – wyborem między dwiema równoważnymi wartościami: służbą carowi, któremu złożył przysięgę wierności a służbą ludowi, który postrzegał jako ciemiężony. Kontynuacją rozważań na temat słusznej nienawiści do despoty oraz moralnych granic działań, podejmowanych przeciwko tyranom jest дума *Borys Godunow*, mówiąca o rozterkach cara moskiewskiego panującego w latach 1598-1605. Pierwszego, nie

³⁸ K. Rylejew, *Tyś zapragnęła, moja miła...*, przeł. Z. Bieńskowski (w:) *Dekabryści*, op. cit., s. 232.

³⁹ Пор. А. Цейтлин, К.Ф. Рылеев, *К 150-летию со дня рождения*, Москва 1945, s. 18; L. Gómolicki, *Wstęp* (w:) K. Rylejew, *Wojnarowski*, BN II/98, Wrocław 1955, s. XXV.

⁴⁰ K. Rylejew, *Dumy*, przeł. I. Siewiński, Kraków 1985, s. 123.

pochodzącego z rodu Rurykowiczów, panującego dręczyły wyrzuty sumienia z powodu zabójstwa młodego carewicza, Dymitra, w celu utworzenia sobie drogi do tronu. Jak wynika z tekstu dumy, Godunow dopuścił się morderstwa, pragnąc odsunąć od władzy kojarzony z tyranią ród Rurykowiczów i dać ludowi łaski, których ten nie doświadczył ani za czasów panowania Iwana Groźnego, ani pod rządami jego syna, Fiodora. A zatem, Godunow dopuścił się zbrodni w imię służby ludowi. Ze względu na fakt, że dekabryści również rozważali podobne rozwiązanie, słowa dumy odnoszą się i do Godunowa, i do członków tajnych stowarzyszeń:

O tak! Choć będą złorzeczyć,
Iż padła święta Następcy głowa,
Ale nie będą mogli zaprzeczyć
I pożytecznych dzieł⁴¹.

Rylejew nie pochwałił carobójstwa; sprzeciwiał się bezkrytycznemu hołdowaniu zasadzie, że cel uświęca środki, podkreślając, że nad grobem Godunowa „spoczęła myśl dziękczynienia i myśl przekleństwa”⁴². Idei wyzwolenia ludu spod zniewalającego systemu feudalnego imperium towarzyszyła myśl o konieczności poszanowania podstawowych wartości; ich podeptanie mogłoby w przyszłości uczynić z walczących o wolność tyranów. Realizacja idei wolności na wszystkich poziomach jest związana z myślą o służbie ojczyźnie. W perspektywie owej służby pojawiają się słowa, określające obywatela – człowieka wolnego, który służy ojczyźnie, „tak, jak mu nakazują rozum i serce”, gotowego oddać życie, jeśli zajdzie taka potrzeba. Ów obowiązek Rylejew ujął w słowa wiersza *Obywatel*:

Czy mógłbym w czas wyroczny, syty chwały,
Obywatela plamiąc cześć,
Wyrodny ludu Słowian, zniewieściały,
Na wzór twój życie wieść?⁴³

Rosyjski badacz, Aleksander Obołonski, potwierdzał ten szczególny rys charakteru dekabrysty: „Dla dobra narodu gotowi byli wyrzec się wszystkiego – pozycji w towarzystwie, chłopów pańszczyźnianych, dochodów. Zaszczyty też nie były dla nich bodźcem, gdyż od samego początku nie spodziewali się, że doczekają owoców swoich działań (...)”⁴⁴. Śmierć dekabrysty, złożenie ofiary z życia na ołtarzu słusznej sprawy to temat nierozzerwalnie związany z zagadnieniem walki o wolność. W niedokończonym poemacie *Nalewajko* Rylejew pisał:

⁴¹ Tamże, s. 205.

⁴² Tamże.

⁴³ K. Rylejew, *Obywatel*, przeł. S. Pollak (w:) *Dekabryści*, op. cit., s. 233.

⁴⁴ A. Оболюнский, *Система против личности*, op. cit., s. 95.

Wiem o tym, wiem, że kończy źle,
 Ten kto się pierwszy zwrócić śmie
 Przeciw ciemieżcom swego ludu;
 I los mój przesądzony już...
 Lecz powiedz, wolność miałby tchórz,
 Bez ofiar zdobyć i bez trudu?
 Że zginę za rodzinny kraj
 Przeczuję, pewnym tego prawie.
 I, Boże święty, wyznać daj,
 Że rad ten los swój błogosławię⁴⁵.

Michał Bestużew zwrócił uwagę poety na to złowieszcze proroctwo, a wówczas Rylejew odparł: „Czyżbyś przypuszczał, że choć przez chwilę wątpięm jaki los mnie czeka? Każdy dzień utwierdza mnie w przekonaniu, że moje działania są konieczne, że śmierć jest nieunikniona, i że to jest cena pierwszej próby kupienia wolności dla Rosji, a poza tym, trzeba dać przykład i obudzić śpiących Rosjan”⁴⁶. Aleksander Murawjow również potwierdził fakt, że dekabryści mieli świadomość nieuchronnej klęski: „Na zebraniach 12 i 13 grudnia 1825 roku członkowie tajnego stowarzyszenia w Petersburgu przewidzieli klęskę 14 grudnia. (...) Ale w swoich sercach już dawno oddali swoje życie w ofierze dla ojczyzny”⁴⁷. Uczestnictwo Rylejewa, Murawjowów, Bestużewych, Kachowskiego, Glinki, i wielu innych młodych ludzi⁴⁸ w wydarzeniach, które zapisały się w pamięci potomnych jako powstanie dekabrystów, a także wcześniejsza działalność spiskowa nie były przypadkami ludzi porwanych przez wicher historii, lecz rezultatem konsekwentnego kroczenia obraną wcześniej drogą życiową. Przed powstaniem 14 grudnia 1825 roku dekabryści nie wiedzieli jeszcze, że ich wystąpienia zachwieje potężnym genotypem kulturowym imperium, w który było wpisane poświęcenie jednostki celom podbojów i ekspansji. Ówczesna sytuacja historyczna została przez nich odczytana jako moralny imperatyw, wezwanie do działania bez względu na konsekwencje.

⁴⁵ K. Rylejew, *Spowiedź Nalewajki*, przeł. A. Tom (w:) *Dekabryści*, op. cit., s. 235.

⁴⁶ Н.А. Бестужев, *Воспоминание о Рылееве* (w:) *И дум высокое стремление*, И.А. Арзуманова (red.), Москва 1980, s. 93

⁴⁷ *Mon Journal, Записки А.М. Муравьева*, <http://www.agitclub.ru/museum/decabrist/journal.htm>;

⁴⁸ Dokumenty Komisji Śledczej, powołanej przez cara Mikołaja I do przeprowadzenia śledztwa nad dekabrystami, wskazują na wiek skazanych; najstarszy z nich miał 40 lat (Aleksy Juszniewski), najmłodszy – 23 (Władimir Bezcziasnyj, Aleksy Pestow); powieszony na Placu Senackim: Paweł Pestel – 32 lata, Konrad Rylejew – 32, Siergiej Murawjow-Apostoł – 29, Piotr Kachowski – 27, Michał Bestużew-Rumin – 26. Por. *Роспись Государственным преступникам, приговором Верховного Уголовного Суда осуждаемых к разным казням и наказаниям* (w:) *Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе. 14 декабря 1825-28 февраля 1881 (в 55 томах)*, www.runivers.ru (dostęp: 21.12.2012)

Michał Bachtin zwrócił uwagę na tę, paradoksalną z pozoru, postawę szlacheckich rewolucjonistów, którzy zdecydowali się działać ze świadomością nieuchronnej klęski:

Tylko czyn, ujęty z zewnątrz jako fakt fizjologiczny, biologiczny i psychologiczny, może wydawać się żywiołowy i ciemny jak każdy oderwany byt. Ale od wewnątrz czynu ten, kto go dokonuje odpowiedzialnie, zna jasne i wyraziste światło, w którym się orientuje. Uczestniczący rozumie powinność swojego czynu, to jest nie abstrakcyjne prawo, lecz rzeczywistość, konkretną powinność, uwarunkowaną swoim niepowtarzalnym miejscem w kontekście zdarzenia⁴⁹.

Punktem odniesienia dla podejmowanych decyzji nie jest w tym przypadku ocena sytuacji zewnętrznej, lecz wewnętrzny impuls do działania.

W poszukiwaniu wzorców dla wyrażenia treści, nieznanych dotąd rodzimej kulturze, dekabryści sięgali do poezji antycznej, do tradycji wolnej Ukrainy oraz republik Nowogrodu i Pskowa, a także inspirowali się poezją polską. Za odpowiedni dla tak wzniosłych myśli, uznali gatunek ody, dumy oraz poemat bohaterski. Sztuka oratorska stanowiła inspirację dla trybunów, zdolnych porwać słowem do działania: Jak zauważył literaturoznawca, Włodzimierz Bazanow: „Analizowano klasycystyczne tradycje sztuki oratorskiej, badano zasady pięknego wystawiania się, mowy »wielkich ludzi w Grecji i w Rzymie«, lecz wszystko to czyniono w celu własnej edukacji oraz dekabrystowskiej propagandy”⁵⁰. W atmosferze nadziei i rozczarowań epoki Aleksandra I rodził się nowy genotyp kulturowy człowieka świadomego swojej godności i niepowtarzalności oraz zadań, jakie postawiła przed nim historia. W myśl tradycji klasycystycznej, dekabryści traktowali historię jako nauczycielkę moralności. Szerzeniu owej idei podporządkowali własne zachowanie oraz styl wypowiedzi. W tekstach literackich epoki zachowały się postacie, które posiadają cechy, typowe dla dekabrysty: powagę w zachowaniu, poruszanie tematów-tabu, szczerłość i jednoznaczność wypowiedzi, głoszenie idei edukacji społeczeństwa, rezygnacji z pustych tytułów i rang. W komedii politycznej Aleksandra Grybojedowa, *Mądre mu biada*, główny bohater Czacki staje sam jeden w obliczu zacofanej i wrogiej zmianom warstwy szlacheckiej, złożonej z wojskowych, reprezentowanych przez symboliczną postać generała Skałozuba oraz urzędników różnego stopnia: Famusowa, Mołczalina i Repełłowa.

Wiara w sprawczą moc słowa wielokrotnie przejawia się w tekstach, pisanych przez dekabrystów. Piotr Kachowski, odpierając zarzut, iż zebrani na Placu Senackim wznosili okrzyki, domagając się przyjęcia konstytucji, pisał:

⁴⁹ M. Bachtin, *W stronę filozofii czynu*, przeł. B. Żyłko, Gdańsk 1997, s. 55.

⁵⁰ В. Базанов, *Очерки декабристской литературы*, Москва 1953, s. 237.

Niesłusznie Waszej Wysokości donieśli jakobyśmy przy powstaniu 14 grudnia ubiegłego miesiąca krzyczeli: »Niech żyje konstytucja«, i jakoby lud pytał, co to takiego, konstytucja, nie żona Jego Wysokości Carewicza? Zabawny wymysł! *Mieliśmy słowo poruszające jednako serca wszystkich warstw społecznych w narodzie: »wolność«* (podkreśl. moje – M.A.)⁵¹.

Rylejew na Placu Senackim powiedział: „My oddychamy wolnością”⁵². Problem wzajemnego powiązania słowa i czynu, oraz utożsamienia wypowiedzi z działaniem omówił Jurij Łotman. Dekabrysta działał, wiedząc, że chociaż nie potrafi do końca przewidzieć skutków swojego postępowania, to nie może również zatrzymać się wyłącznie na fazie refleksji nad tym, co właśnie odkrył. Analiza działań dekabrystów prowadzi nas ku pytaniu o poczucie odpowiedzialności jako warunku koniecznego bycia autentycznym. Bycie autentycznym mieści się gdzieś pomiędzy nieustannym analizowaniem własnych zamierzeń, bez przechodzenia do fazy działania, a czynem, oderwanym od jego następstw. Być autentycznym znaczyło dla dekabrysty nie tylko wiedzieć „jak się sprawy mają”, lecz także wypowiedzieć odkryte treści i potwierdzić je działaniem. Warto podkreślić fakt, że w ujęciu dekabrystów język był narzędziem do uporządkowania obrazu świata warstwy szlacheckiej: „Dekabryści tworzyli z nieświadomego żywiołu zachowania rosyjskiego szlachcica przełomu wieków XVIII i XIX świadomy system ideologicznie znaczącego zachowania codziennego, integralnego jak tekst i przenikniętego wyższym sensem”⁵³. Dekabrystę na tle przedstawicieli jego warstwy można określić jako postać autentyczną⁵⁴, która postrzega siebie jako motor zmian w otaczającej go rzeczywistości. Taka postawa implikuje samoświadomość oraz gotowość do przyjęcia na siebie odpowiedzialności za skutki własnych działań. Bycie autentycznym wskazuje na styl życia, w którym ceni się jednostkową inicjatywę i gotowość do wywierania wpływu na rzeczywistość. W świetle filozofii ideał autentycznego życia uznawany jest „za najwłaściwszą formę bycia, taką, która w najodpowiedniejszy sposób spełnia pewne „zadanie” powierzone ludzkiej egzystencji”⁵⁵. Przyjęty styl życia nie jest celem samym w sobie, lecz sposobem „stawania się” poprzez odwołanie do wartości, postrzeganej przez jednostkę jako autoteliczne. Dekabrysta, działający w zgodzie z samym sobą oraz świadom istoty podejmowanych działań, stawał się czynnikiem

⁵¹ П.Г. Каховский, op. cit., s. 79.

⁵² J. Łotman, *Dekabrysta w życiu codziennym* (w:) *Semiotyka dziejów Rosji*, przeł. B. Żytko, Łódź 1993, s. 312.

⁵³ Tamże, s. 308.

⁵⁴ Słowo „autentyczny” wywodzi się z języka greckiego – *authenticos*, stanowi złożenie przedrostka *auth* – „sam”, „samo”, oraz rdzenia *enticos* – „sprawca”, „czyfić”. W perspektywie semantyki „samodzielny sprawca” to jedno ze znaczeń słowa „autentyczny”. Zob. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1988, s. 52; Zob. także *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. 1, Warszawa 1958, s. 371

⁵⁵ J. Daab, *Życie autentyczne*, <http://www.racjonalista.pl/kk.php/t,6277> data dostępu: 21.12.2011.

sprawczym zmian w przestrzeni kulturowej – obszarze generowania sensów i komunikowania znaczeń. Tworzone przezeń teksty, odbiegające treścią od przyjętej normy, miały charakter kulturotwórczy i dynamizowały procesy kulturowe.

Wyobcowanie dekabrysty z tradycyjnych struktur społecznych mogłoby sugerować skrajny indywidualizm członków tajnych stowarzyszeń. Jednak taki wniosek nie jest uprawniony. Socjologiczna definicja indywidualisty charakteryzuje go jako „jednostkę pozbawioną lojalności grupowej”⁵⁶. Wydaje się, iż w tym miejscu nieodzowne jest doprecyzowanie podstaw, które łączą jednostki w grupę. Jeśli zakładamy, że są to odgórnie narzucone normy społeczne, to można zgodzić się ze stwierdzeniem, iż dekabrysta nie czuł więzi ze środowiskiem szlacheckim. Natomiast był niezwykle mocno związany z tymi, których nazywał braćmi i z którymi łączyły go wspólne idee⁵⁷. O sile tego typu lojalności świadczy zachowanie dekabrystów w czasie śledztwa po powstaniu 14 grudnia 1825 roku: otwarcie mówili oni o celach, z jakim przystąpili do powstania, lecz nie zdradzali nazwisk innych członków tajnych stowarzyszeń. A zatem, stwierdzamy, że nie nastąpiło zerwanie więzi grupowej, lecz zastąpienie więzów typu patriarchalnego relacjami koleżeństwa i braterstwa. Indywidualizm dekabrysty wykraczał poza sferę społeczną i psychologiczną, wkraczając w obszar duchowości – rozumianej jako kierunek ludzkich dążeń. Ideał był ulokowany poza ziemską rzeczywistością, miał charakter ponadczasowy, odwoływał się do „praw wiecznych”. Wywodził się z przekonania o wspólnocie ludzkiego losu. Dekabrysta, wybierając walkę o wolność chłopów pańszczyźnianych, postępowanie, by całe społeczeństwo mogło się rozwijać, realizował w ten sposób własny potencjał.

Opozycja wobec samodzierżawia nie była w historii Rosji zjawiskiem nowym. Jak zauważył Andrzej Walicki: „Pod pewnymi względami poglądy dekabrystów były kontynuacją idei opozycji szlacheckiej z czasów Katarzyny”⁵⁸. Dał się wówczas zauważyć też rozłam między bogatą szlachtą a urzędnikami – również wywodzącymi się ze szlachty, lecz biedniejszej, dla której otrzymanie majątku od cara za wierną służbę było dużą pokusą. Jednak w przypadku dekabryzmu istotny jest fakt, że był to ruch nie tylko szlachecki, lecz rewolucyjno-liberalny, a celem nie było zabezpieczenie pozycji jednej tylko warstwy społecznej, lecz dobro ogółu. Mikołaj Łunin we wspomnieniach zaznaczył, że przewroty pałacowe były rezulta-

⁵⁶ „Indywidualizacja – w szerokim znaczeniu każdy proces, polegający na tym, że poszczególne elementy lub części złożonej całości zaczynają się różnicować, stają się stopniowo coraz bardziej odrębne i „indywidualne”, termin ten implikuje rozwój od ogólnego do specyficznego (...). 2. W psychologii społecznej oznacza zerwanie więzi grupowej o pojawienie się jednostek, pozbawionych lojalności grupowej.” Por. *Słownik socjologii i nauk społecznych*, red. G. Marshal, Warszawa 2004, s. 151

⁵⁷ Źródłem idei braterstwa były loże masońskie, do których należała większość przedstawicieli wyższych warstw z carem Aleksandrem I włącznie. Por. L. Hass, *Łoża i polityka. Masoneria rosyjska 1895-1922*, Warszawa 1996, s. 386

⁵⁸ A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej*, op. cit., s. 110.

tem intryg, dążeń do realizacji partykularnych interesów, natomiast wstąpieniu na tron Mikołaja I towarzyszyło powstanie, które miało charakter protestu publicznego: „przeciwko obchodzeniu się z narodem jak z własnością rodziny”⁵⁹. Łącząc troskę o losy narodu z konkretnym programem politycznym dekabryści nie sprecyzowali pojęcia postępu: częściowo ich wizja była zbieżna z koncepcją Piotra I – chcieli kształcić naród. Jednak w kontekście semantyki słów: wolność, ojczyzna, społeczeństwo obywatelskie, naród i prawo cel działania tajnych związków jawił się diametralnie odmiennie od tego, jaki stawiał sobie Piotr I. Nie było nim rozbudowanie potęgi imperium, lecz wyniesienie na piedestał jednostki. W związku z faktem, że idee, którym hołdowali dekabryści zostały zapożyczone z Europy Zachodniej, pojawia się pytanie o „rodzimość” lub „obcość” dekabrysty. W *Raporcie Komisji Śledczej* członków tajnych stowarzyszeń sportretowano jako ludzi zarażonych obcymi ideami, których jedynym celem było zabicie cara i przejęcie władzy w Rosji:

Nie w cechach, nie w zwyczajach rosyjskich był ten zamiar. Stworzony przez garstkę potworów, zaraził najbliższe im otoczenie, zepsuł serca i strażnicze marzycielstwo; ale przez dziesięć lat niegodziwych wysiłków nie przeniknął, nie mógł przeniknąć dalej. Serce Rosji było i będzie dla niego nieprzystępne. Nie zhańbi się imię rosyjskie zdradą tronu i Ojczyzny⁶⁰.

Jednak w świetle pism samych dekabrystów mamy prawo przypuszczać, że byli oni uosobieniem potencjału kulturowego, swoistą reakcją kultury na treści, nagromadzone w niej na początku XIX wieku. Jak pisał Aleksander Bestużew, Napoleon zaatakował Rosję i wówczas naród po raz pierwszy poczuł swoją siłę – tak narodziło się wolnomyślicielstwo; car sam wypowiadał słowa: wolność, wyzwolenie. Zaostrenie kursu politycznego w 1817 roku spowodowało ogólne niezadowolanie:

Uwolniliśmy ojczyznę od tyрана, a teraz nas samych prześladowają. (...) Czyż po to wyzwaliśmy Europę, aby jej pęta nałożyć na siebie? Czy po to daliśmy konstytucję Francji, aby nie mieć śmiałości mówić o niej (u siebie – M.A), i krwią okupiliśmy pierwszeństwo wśród narodów, by nas poniżano w domu? Likwidacja normalnych

⁵⁹ М. Лунин, *Письма из Сибири. Общественное движение в России в нынешнее царствование* (w:) *И дум высокое стремление*, op. cit., s. 351.

⁶⁰ *Из манифеста 13 июля 1826 года*, <http://www.agitclub.ru/museum/decabrist/prigovor.htm> (dostęp: 21.12.2012) Tekst zaczyna się od słów Mikołaja I: „Z woli Bożej, my, Mikołaj Pierwszy, imperator i jedynowładca rosyjski (...) ... sprawa, którą uznaliśmy za sprawę całej Rosji została zakończona; przestępcy otrzymali zasłużoną karę; Ojczyzna (отечество) została oczyszczona ze skutków zarazy, tyle lat się w niej utajonej.”

szkół i prześladowanie kształcenia (гонения на просвещение) zmusiło nas, z braku nadziei, do rozważenia bardziej zdecydowanych działań⁶¹.

Szczegółowe omówienie sytuacji Rosji nie pozostawia wątpliwości, co do faktu, że dekabrysta bardzo dobrze orientował się w ówczesnej sytuacji Rosji, a przedstawiała się ona tragicznie w każdym aspekcie i „tylko rząd beztriosko drzemał na wulkanie”⁶². Zainteresowanie rodzimą tradycją historyczną, przywołanie bohater-skich postaci również pozwala wpisać członków tajnych stowarzyszeń w rodzimą tradycję i kulturę. Wyrastając z warstwy szlacheckiej i świadomie odrzucając jej normy i zachowania, dekabryści pozostawali rosyjskimi szlachciami: warstwą, która europeizowała się, żyła z pracy chłopów pańszczyźnianych i służyła państwu, aktywnie kształtując jego oblicze. Zmiana mentalności nie była kwestią intencjonalną. Pod tym względem typowy dekabrysta łączył cechy romantycznego buntownika z chłodną, rozumową kalkulacją, właściwą dla typu klasycystycznego. Wykonując ruch od semantyki pojęć, tworzących świat rosyjskiej szlachty XVIII/XIX wieku wykonywał ruch w kierunku autentyczności istnienia.

Spuściznę dekabrystów należy oceniać przede wszystkim z perspektywy zaszczerpionych ideałów. W *Listach z Syberii* Łunin podkreślił ten fakt: „Powstanie 14 grudnia jako fakt ma mało skutków, jednak jako zasada ma ogromne znaczenie. To było pierwsze oficjalne wyrażenie woli narodu na rzecz systemu przedstawicielskiego i idei konstytucyjnych, szerzonych przez rosyjskie tajne stowarzyszenia. (...) U progu rządów obecnego cara czyn tajnego związku rzucił jasne światło na rzeczywiste potrzeby kraju i konieczność postępowego rozwoju kultury”⁶³.

⁶¹ Письмо Александра Александровича Бестужева к Императору Николаю Павловичу из Петропавловской крепости, <http://www.agitclub.ru/museum/decabrist/bestuzev.htm> (dostęp: 21.12.2012) Por. także *Mon Journal, Записки А.М. Муравьева*, op. cit. „Zapominając zupełnie o swoich obowiązkach wobec Rosji, Aleksander pod koniec swojego panowania oddał wszystkie dziedziny rządzenia krajem we władzę znanego Arakczejewa, który sam był pochłonięty nieprzyzwrotną namiętnością. (...) Cenzura, z kolei, stała się nie do zniesienia, przywożeniu książek z zagranicy przeszkadzano wszelkimi sposobami. Profesory naszych uczelni zostali oddani we władzę inkwizytorską. (...) Bezsilność praw, które nie zostały zebrane i których nikt nie mógł znać, łapówkarstwo, sprzedajność urzędników – oto żalosne widowisko, które przedstawia sobą Rosja” (dostęp 10.11.2012)

⁶² Письмо Александра Александровича Бестужева к Императору Николаю, op. cit.

⁶³ М. Лунин, *Письма из Сибири*, op. cit., s. 351.

SUMMARY

Decembrism in the Light of the Key-Words of the Programme Texts and Poetry of the Secret Societies' Members.

Any language is a tool to organize and recognize the reality and to communicate ideas to the other members of a society. All concepts reflect ideas but the latter usually have some variants. Not a concept alone but its content is the key to understand the words which create a language picture of the reality of a specific social group. In the period of the Decembrism some new words occurred and meaning of the old ones was changed. The programme texts and poetry of the members of the Secret Societies 1816-1825 reflected some significant shift of the meaning of such words as: service, sacrifice, a state, etc. Moreover, some of these words, according to Victor Vinogradov, became a kind of „battle cries” of the epoch.

In the article all the Decembrist's programme text were analysed as well as some of pieces of the poetry. The conclusions were: As early as in the beginning of the 19th century an utilitarian approach to religion was propagated. It was not only a process of politization of religion but also an effort to affect the peoples mind on subconscious level by using such key-words like service to the God, the right to be free and happy, the power to shape one's fate. Liberal understanding of freedom (*svoboda*) occurred upon the background of traditional understanding of the phenomenon (*volja*). Split with the Tsar and negation of absolutism were both anticipated and exposed in the documents and poems. New ideas and the proposals to bring them into life were accompanied by some moral dilemmas.

A language and a word are interrelated: the Decembrists believed that a word had creative power. That belief caused they paid great attention to the way how and what they spoke. Any act of speech was a deed for them. The last conclusion made us to consider the difference between „being authentic” and „being an individual”. The article ends with some remarks about the Decembrism upon the traditional patterns of the Russian culture.